

УДК 821.161.2 Слісаренко

Шкоріна І. М. (Харків)

кандидат філологічних наук

старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету

Часові площини роману О. Слісаренка “Хлібна ріка”

Реконструювання письменницької концепції світу передбачає цілісний аналіз творів, тому при дослідженні доробку О. Слісаренка великого значення набуває всебічне вивчення його романістики, зокрема малодослідженого твору “Хлібна ріка”. І одним із продуктивних аспектів при його аналізі є оригінальна часова картина українського світу, створена за допомогою використання низки художніх прийомів, покликаних забезпечити умови для відображення ментальних і духовних особливостей українців, які надзвичайно яскраво виявилися саме в сучасний автору зламний період національної історії.

Прозовій творчості Слісаренка, зокрема його романістиці, властиве повсюдне наголошення на часових поняттях і реаліях, які активно сприяють розкриттю основних проблем і посутньо визначають своєрідність авторського стилю, водночас демонструючи й підкреслюючи ряд стильових домінант.

Часовий вимір Слісаренкового роману “Хлібна ріка” здебільшого залишався поза увагою дослідників, хоча вони (зокрема В. Агеєва [2]) послідовно торкалися окремих моментів. Єдиною спробою детальнішого звернення до хронотопу романів О. Слісаренка була стаття Р. Ленди “Квалітативність часо-простору в прозі О. Слісаренка” [6], у якій зокрема бралася до уваги й “Хлібна ріка”.

З огляду на це метою нашої роботи буде з’ясування специфіки й усебічний аналіз часового виміру роману Олексі Слісаренка “Хлібна ріка” як такого, що активно сприяє вираженню авторської концепції світу, – а отже, матимемо за завдання виокремлення притаманних йому домінантних ознак та з’ясування ролі художнього часу у проблемно-стильовій концепції твору.

Прозі О. Слісаренка всіх жанрів притаманне наголошування на символічних

характеристиках художнього часу, що вповні виявилось у “Хлібній ріці”. Вивчення художнього часу твору є одним із необхідних і значущих компонентів його аналізу, особливо ж, якщо твір містить складний підтекст, який має бути прочитаний дослідником. Зокрема, за допомогою цього стає зрозумілішою проблемно-стильова своєрідність, бо як один з “компонентів складної структури твору мистецтва, художній час необхідно доповнює його (твору) ідейно-естетичний зміст та формальну організацію” [4:142].

Як відзначали науковці, художній час ґрунтується на синтезі об’єктивних і суб’єктивних характеристик і вражень: “мистецтво відображає дійсність, у творі мистецтва “я” митця конструює і суб’єктивує дійсність, і художній твір як органічний сплав об’єктивного й суб’єктивного таїть у собі для дослідника як можливість виявлення найважливіших закономірностей часових параметрів у культурі, так і можливість однобічного сприйняття та переосмислення цілісної художньої системи” [4:133].

Художній час у романі “Хлібна ріка” служить для максимально доступного донесення до читача авторської концепції світу, бачення подій. Такі моменти можна розуміти як результат прагнення письменника, “трансформуючи і реконструюючи час, проникати у внутрішній світ героїв” [7:82]. При цьому часовий вимір роману не є однорідним, а містить принаймні дві площини: з одного боку, це час життя окремих героїв, який сприяє розкриттю і збагаченню їх образів, а з другого – конкретно-історичний час буття країни, переосмислення автором сучасного йому моменту української історії. Ці дві площини виконують дещо різні функції у тканині твору, але тісно пов’язані, оскільки герої роману значною мірою задумані і втілені як типові на той час представники соціуму та різних наявних у ньому світоглядних позицій. Окрім того, письменник повсюдно послугується часовими поняттями у випадках виходу на філософський, загальнолюдський рівень проблематики.

Уже в поетичному епіграфі вказано на важливу у тканині роману ідею нерозривності потоку історії, обумовленості майбуття сучасністю: “І розмотає час

міток, / Натягне у майбутнє струни – / Рясотний звуками місток...” [8:3]. Тут бачимо символічний образ моста, який, за давніми уявленнями, з’єднує “цілі світи (цей і той)” [1:41]. Поняття історії стає одним із наскрізних, є навіть випадки розгорнутої персоніфікації історії: “Справді, історія таки добре останніми днями попрацювала на справу зміцнення класових сил села” [8:127–128]. Вустами “ідейного” героя автор проводить традиційну в тогочасній літературі ідею, повсюдну й у його творчості – революція є знаковою межею, яка розділила історію: “Згадує те життя Олекса Павлюк до революції і йому інколи не віриться, що за якісь десяток років воно могло так відмінитися” [8:23]. Таке членування часоплину й виділення межових моментів, негласно підтримуване й санкціоноване владою, активно сприяло побудові революційного міфу.

Дуже показовими є і мрії героїв про те, що в майбутньому постане ситуація, коли за допомогою “коней революції” “десятиліття збігають за місяці, епоху проскачуть – за чотири роки!” [8:37]. Тобто автор вказує на порушення революцією природного ходу подій, логіки історичного процесу.

Відбита у “Хлібній ріці” й активно запроваджувана на той час позиція щодо обґрунтування сучасності, виправдання її недоліків за допомогою мрій про майбутні звершення: “Майбутнє прекрасне, але на нашу сьогоднішню боротьбу будуть любовно дивитися люди того майбутнього... А для цього слід боротися і працювати!...” [8:103]. Мотиви мрії про прекрасне майбутнє та ідеалістичних спроб уявити його є повсюдним у романі: Одарка “мріяла про той час, коли остаточно розвіється тисячолітня сільська темрява” [8:100–101], “...він широкими мазками намалював картину майбутнього” [8:146]. Це є виявом одвічного прагнення людей проникнути крізь час, побачити те, що не здійснилося, але, на їх думку, має здійснитися.

Як іще один спосіб проникнення в майбутнє, долання часової відстані постає в О. Слісаренка інтуїція, передчуття – функціональний варіант мотиву передбачення, віщування. Він більш широко виникав у інших творах письменника, але в інших варіантах, як, наприклад, пророчі сні (роман “Чорний

ангел”, оповідання “Шість сотень”). При цьому дуже показово, що вияви інтуїції – майже неусвідомленої, подібної до інстинкту, властиві передусім жінкам: “Тільки жінки наші стали непокоїтися і особливо ті, що мали дітей. Одного дня здійснюється у нас в комуні цілий жіночий бунт. Наврякались баби, щоб тікати з Сухої Балки, бо мовляв всі тут могилу собі знайдемо” [8:162], “Жадна з дітьми не залишилася в комуні” [8:162]. Тут бачимо реалізацію одвічного розподілу ролей, коли на жінці лежав обов’язок продовження і збереження життя, роду, – і ця генетично закладена особливість зумовлює загострення жіночої інтуїції напередодні трагічних подій, які загрожують життю їх дітей.

У контексті цього варто згадати ще один важливий мотив роману – традиційність селянського життя (“тяглася, звичайна в таких випадках, церемонія, що її порядок укладався цілими століттями” [8:63], “свято вірив у правду стару і заяложеною” [8:5]) та прагнення селян-активістів, хоч і не завжди дієве, до знищення цієї традиційної усталеності: “те, що росло й підтримувалося тисячоліттями, не вирвати з корінням впродовж десяти років” [8:101]. Автор багаторазово опосередковано висловлює виразно позитивне ставлення до збереження традиційних цінностей. Цей мотив широко реалізується при змалюванні того, як герої співають давні народні пісні, – пісня служить засобом зв’язку поколінь, передачі духовного досвіду предків, підтримання згадки про минуле, відчуття причетності до колективної пам’яті.

О. Слісаренко за допомогою образу-символу пісні, яка проявляє сутність людини, додає нові грані до характеру героїв – найпомітніше це проявляється стосовно Одарки, коли автор наголошує на амбівалентності цього образу: “Одарка рвала польові квіти та в’язала з них вінок, наспівуючи старої, як світ, пісні. Певно так колись і сотні років тому співали дівчата і ту пісню пронесла юність через гори часу в нову нечувану еру. Волошки та сокирки, що ними багата чорноземля, звивалися в руках Одарки в співочо-синє коло і те коло вона сміючись поклала собі на голову. Це вже не була та Одарка Симоненкова, що їй припоручено відповідальні обов’язки партійного організатора комсомолу, це був не член

микитичівської парторганізації, а дівчина, що виринула з сторінок старої історії, дівчина, майбутня мати прекрасних дітей і друг свого чоловіка” [8:133–134]. Тут майстерно використано значущу властивість художнього часу, коли “суб’єктивний час, емоційно насичений переживанням героя, стає одним із суттєвих доповнень у формуванні художнього образу, у рухові художнього часу...” [4:142].

Зображення пісень може виконувати й функцію опосередкованої критики на адресу духовного стану тогочасного міста, прихованого протиставлення давньої культури українців і сучасного бездуховного ужиткового псевдомистецтва. Це виявляється при приховано негативному показі того, як селяни-активісти замість народних пісень співають бездарну пісню-агітку, “що недавно її було привезено з міста розлогівськими хлопцями” [8:155]. Враховуючи те, що серед цих селян – головний персонаж Никодим та його однодумці, виникає певний підтекст у тлумаченні цих позитивних героїв, які, по суті, постають руйнівниками старої традиції – і в першу чергу духовної, світоглядної – а натомість не можуть запропонувати чогось вартісного. А оскільки “пісня є душею народу” і “розповідає ... про природу й сутність людини” [5:456], О. Слісаренко, таким чином, приховано дає негативну оцінку викликаним революцією змінам у людині і суспільстві.

Дія Слісаренкового роману “Хлібна ріка” відбувається у доволі короткий проміжок часу, але письменник вдається до розширення часових меж за допомогою спогадів героїв та умовно-образних біографій персонажів або штрихів до них: “Колись давно-давно в ті часи, про які зараз згадують, як про часи відсунуті на столітні віддалі історії, він був підпасичем у панського чабана в Розлогоді. Хлопчиком-кріпаком виріс він в степу” [8:5].

Суб’єктивність художнього часу в цьому романі виявляється у випадках пришвидшення чи сповільнення часу в уяві героя – наприклад, через надто яскраві спогади і колишні враження: “Що я побачив тоді між жовтим листям бузка, те стоїть і зараз у мене ввічю, немов я його бачив тільки мить назад”

[8:167]. Це є прикладом “...естетичного освоєння часу, і це найважливіше його значення, зміст, сенс у творі мистецтва” [4:142].

Спогади Слісаренкових героїв (це стосується негативних персонажів, зокрема Сидора Бараболі) можуть бути неправдивими, вигаданими – вони викликані незадоволеністю сучасним станом свого життя: “П’яна його уява понесла назад і побачив він там, у минулому, прекрасні картини, що їх ніколи не було. Як люди жили! Чого тільки не мали!” [8:54].

Автор з різних точок зору показує ситуацію одвічної незадоволеності людини тим відрізком історії, у який їй довелося жити, і тим, на що було витрачено час. Так, Одарка думає: “Яка шкода, що вона трохи спізнилася народитися і не довелося їй брати участі у збройній боротьбі з класовим ворогом” [8:80], а Олекса Павлюк, навпаки, “...жалкував, що стільки часу в його житті загинуло в боротьбі за шматок хліба, що коли б повернути зараз ту енергію та молодечий запал” [282:80]. І, що показово, він заздрить Одарці: “От коли б йому літа Одарки! О, він би тоді орлом мотався, він би показав, як треба працювати... Хоч би скинути з плечей оті дві рани та три роки в шанцях імперіалістичної війни...” [8:80]. Зіставлення цих цитат оприявнює приховану думку про те, що мріяти про участь у воєнних діях може лише людина, яка абсолютно не уявляє сутності війни; і це узгоджується з повсюдно висловлюваним О. Слісаренком різко критичним ставленням до війни.

Будуючи художній час роману, О. Слісаренко використовує традиційно символізовані в людській уяві часові реалії, які утворюють бінарні опозиції, – найпоширенішими є образи-символи дня і ночі. Здебільшого ця опозиція опосередковано виникає із опису кожного з відрізків доби: “Ніч сповнила Микитичівську балку темрявою і вогким теплом, а на поверхні чорної води ночі розквітли нен’юфарами зорі, ллючи своє тихе світло на заснуле село” [8:100], “День котився по блакитному полю неба і зелєнями землі потужною машиною праці та звитяжства” [8:176]. При цьому помітної ваги набуває персоніфікація та метафоризація – у першу чергу природних реалій і відрізків доби: наприклад,

ранок “розцвітав, як троянда, і видивлявся в дзеркало затуманілого ставу, який то він молодий та красен!” [8:18].

Образ церкви перебуває на межі просторової та часової площин буття, оскільки релігія забезпечує нерозривність зв'язку поколінь, тривалість у свідомості людей одвічних моральних цінностей та орієнтирів. Для української традиції характерне сприйняття “спорудження храму як відтворення космічного акту впорядкування світу” [3:565]. Просторовий вимір буття тут тісно переплетений з часовим. Часові поняття й реалії, часто символічні, пронизують текст “Хлібної ріки”, значною мірою забезпечуючи її проблемно-стильову специфіку на змістовому та структурному рівнях.

З одного боку, спостерігаємо прагнення нової влади до її десакралізації за допомогою створення на її місці клубу, до знищення таким чином культу, на якому тримається традиційний селянський світогляд. З другого – у цьому проекті можна вбачати прагнення надати значущості майбутньому клубові, який розташується в церковному приміщенні, неусвідомлене чи свідоме бажання зберегти цей символічний топос як культурний осередок, місце реалізації духовного життя селян.

Це цілком логічно вписується в заявлену в Слісаренкових романах і розглянуту нами вище концепцію комунізму як нової релігії (навіть зі створенням/трансформацією сакральних об'єктів): “...може ми умовили б селян і церкву зліквідувати... – Ти вже господарським оком накинув? – сміявся Павлюк, – підожди, як поставимо культурно-освітню роботу на належну височінь, тоді напевно буде в нас клуня колективська... – Яка клуня? – не зрозумів Максим. – Та з церкви ж! За добре поставленої культосвітньої роботи сама громада і попа, і церкву зліквідує... – От би добре було! Ти уяви собі, якого б ми клуба тоді мали” [8:130]. Письменник виявив майстерність у проектуванні породжених революцією концептуальних конфліктних ситуацій на вузько обмежений простір, окремо взяту частинку українського соціуму.

Як ми побачили, О. Слісаренко повсюдно наповнює текст “Хлібної ріки”

семантично навантаженими й символічними часовими реаліями, які забезпечують і підкреслюють домінантність певних проблем та стильових рішень. Це дозволяє йому, хай часто і на рівні підтексту, втілити свої неоднозначні погляди на сучасний йому відрізок української історії і на ту роль, яку відіграла революція в житті українства.

Отже, Слісаренко прагне не просто відобразити сучасний йому конкретно-історичний момент і його особливості на певній території, а вписати цей обмежений час буття пореволюційної України в максимально широкий контекст, тим самим надаючи зображуваним подіям глибшого сенсу, роблячи наскрізним у проблематиці твору філософський рівень, торкаючись загальнолюдських, надчасових цінностей і проблем. Тож можемо зробити висновок, що О. Слісаренко в романі “Хлібна ріка” приділяє значну увагу часовим поняттям і реаліям, використовуючи їх як універсальні засоби творення художнього світу. Семантично навантажений художній час пронизує Слісаренків текст і як один зі способів відображення й наголошення авторської концепції світу залишається потенційно вагомим об’єктом аналізу при вивченні роману.

Література

1. 100 найвідоміших образів української міфології / заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрик. – К. : Автограф, Книжковий дім «Орфей», 2007. – 460 с.
2. Агеєва В. Колекціонер промовистих дрібниць, або пригоди української авантюрної прози / В. Агеєва // Слісаренко Олекса Вибрані твори. – К. : Смолоскип, 2011. – С. 5–34.
3. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Володин Э. Ф. Специфика художественного времени / Э. Ф. Володин // Вопросы философии. – 1978. – № 8. – С. 132–141.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Ленда Р. І. Квалітативність часо-простору в прозі О. Слісаренка / Р. І. Ленда

// Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка : Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – Вип. 8. – К., 2000. – С. 24–26.

7. Рум'янцева О. Проблема художнього часу в літературному творі / О. Рум'янцева // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту. – 2001. – № 4. – С. 80–83.

8. Слісаренко О. Хлібна ріка : роман / О. Слісаренко. – Х. : Рух, 1932. – 188 с.